

Matej Hedl

Preskus vloge etike pripadnikov obveščevalnih služb v različnih političnih sistemih. Doktorska disertacija. Mentor: Janez Juhant. Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2017. 332 str.

Magister Matej Hedl zastavlja kočljivo vprašanje, ali je etično ravnanje v obveščevalnih službah (sploh) mogoče. Narava obveščevalno-varnostnega delovanja se na prvi pogled zdi neetična, saj poskušajo te službe z vsemi možnimi sredstvi, tudi nasilno, vstopati na področja pristojnosti drugih. Avtor je na podlagi razčlenjevanja problemov obveščevalno-varnostne dejavnosti prepričan, da je etičnost, kakor pri vseh drugih človeških dejavnostih, tudi tu nujni pogoj delovanja. Pri presoji etičnosti obveščevalno-varnostnega delovanja tako v totalitarnih kot tudi tranzicijskih sistemih avtor izhaja iz postavke, da je tudi to dejavnost, kakor vsako drugo človeško dejavnost, treba presojati z vidika spoštovanja človekovega dostojanstva in človekovih pravic, kar vključuje zahtevo po etičnosti delovanja. Glede na zahtevnost delovanja in na njegovo podobnost delovanju vojaško-obrabnega sistema se za utemeljitev etičnosti ponuja teorija pravične vojne, kakor jo pozna že shlastično izročilo. Za zagotavljanje varnosti je torej dopustno uporabljati sredstva za obrambo lastnega položaja, vendar je pri tem treba, tako avtor, uporabljati čim manj skrajna oziroma nasilna sredstva, da bi tako lahko povsod ohranjali dostojanstvo človeka kot osebe. Zato je treba v obveščevalno-varnostnih dejavnostih krepiti etične temelje, kakor jih poznajo svetovna izročila. Avtor razumljivo gradi predvsem na zahodnoevropskem judovsko-krščanskem izročilu, prepletenem s prvinami grške etike in rimske pravne podlage. Od tod sledi tudi kritika delovanja tovrstnih služb v totalitarnih družbah nacizma in komunizma ter presoja njihovega delovanja v tranziciji in v pogojih demokratičnih družb.

Disertacija je razdeljena na osem poglavij. Uvod predstavlja problem etičnosti v obveščevalno-varnostni dejavnosti. V drugem poglavju avtor predstavi smeri raziskave, opredeli metodične postavke in hipoteze, določi pristop k problemu, omeji temo ter razčleni temeljne pojme etike, politike, ideologije in obveščevalne dejavnosti. V tretjem poglavju obravnava pomen in vlogo moralnih vrednot v človeških družbah. Gre za presojo teoloških, filozofskih in socioloških vidikov etike. Upošteva etično izročilo z glavnimi poudarki na formalni deontološki etiki Emanuela Kanta ter prikaže etični pristop v teleoloških etikah Aristotela in v modernem utilitarizmu. V četrtem poglavju etičnost obveščevalne dejavnosti umešča v okvir teorije »pravične vojne« in šele nastajajoče teorije »pravične obveščevalne dejavnosti«. Razčlenjuje faze obveščevalne dejavnosti in njihovo etičnost skozi poglede modernih teoretikov s tega področja. Peto poglavje obsega komparativno etično analizo dela pripadnikov obveščevalnih služb v totalitarnem nacizmu. V šestem poglavju sledi primerjalna analiza zlorabe obveščevalnih in varnostnih služb v komunizmu, posebej na primeru procesov diskreditacije Edvarda Kocbeka. Cilj

delovanja totalitarnih sistemov je bil nasilno zatiranje vsakega idejnega nasprotovanja oziroma političnega pluralizma. Sistem je deloval na podlagi družbene diskreditacije; tedanja »obveščevalna« stroka in služba sta bili brez vsakih etičnih načel absolutno podrejeni vodilnemu razredu oziroma oblastni eliti nacizma oziroma komunizma in sta delovali totalitarno, zatirali sta torej vsako možnost drugačnosti in osebne dejavnosti »nepoklicanih«. V sedmem poglavju avtor strne probleme delovanja obveščevalnih sistemov na prehodu od totalitarnih sistemov k demokraciji, posebej na primeru Bolgarije, in v demokratičnih sistemih nasploh. Gre za analizo političnih in gospodarskih tranzicij ter njihovih globalnih vpliv na sodobno kompleksno prepletanje in razslojevanje družbe. Te analize temeljijo na raziskavah različnih faz tranzicije in posebej na analizah obveščevalnih služb in obveščevalnega delovanja v teh procesih. Hedl se pri tem sklicuje na relevantne avtorje. Obveščevalno dejavnost v tretjem tisočletju zaznamujejo izzivi globalne oziroma postmoderne družbe, ki posledično vplivajo tudi na etičnost in še posebej zaznamujejo etiko delovanja pripadnikov obveščevalnih služb. Kot primer zlorabe obveščevalne dejavnosti v demokratičnih družbah avtor predstavi primer »Operacije Gladio« in (najnovejše) izredne zakonske ukrepe za boj proti terorizmu v Italiji, Veliki Britaniji in ZDA, kjer je kljub visokim etičnim standardom – tako v ameriški družbi kot tudi v ameriški obveščevalni skupnosti – prihajalo do grobih kršitev etičnih in drugih humanitarnih norm. Iz tega sledi, da je za etično in zakonito delovanje obveščevalnih služb v tovrstnih zahtevnih razmerah nujen stalni demokratični nadzor. To narekuje spoštovanje etike v razmerjih demokratičnega delovanja, nadzor družbe in njenih podsistemov, posebej obveščevalnih služb, s strani institucionalnih in neinstitucionalnih oblik oziroma formalnih in neformalnih načinov delovanja oziroma življenja družbe. Zadnje (osmo) poglavje povzema ugotovljene rezultate disertacije, ki jasno kažejo, da pomanjkanje oziroma nespoštovanje etičnih temeljev obveščevalne dejavnosti v marsičem pripomore k odklonom in potvorbam delovanja političnih sistemov, kar je posledično povzročilo kršenje človekovih pravic v totalitarnih sistemih. Posledice so težko odpravljive in zaznamujejo tudi življenje družbe in delovanje vseh njenih sistemov, tudi obveščevalno-varnostne dejavnosti v tranziciji. Poglavje torej predstavlja implikacije, ki jih ima etika nasploh in posebej etika obveščevalne dejavnosti na razvoj moderne družbe. Iz teh ugotovitev izhaja nujnost, da se sprejme etični kodeks obveščevalno-varnostne dejavnosti.

Delo je zanimiv prikaz in kritika nečloveških ravnanj totalitarnih sistemov. Glavni izvajalec te nečloveške dejavnosti so bili ravno obveščevalno-varnostni sistemi oziroma, kakor pravi Arendtova (2003), (tajna) policija. Sistemi so bili grajeni na podlagi avtoritarne piramide, katere vrh je bila tajna policija. Sledila je partija kot generator tajne policije – zato so bili partijski vrhovi totalitarnih režimov obenem nalogodajalci tajni policiji. To je danes pomembno in upoštevanja vredno spoznanje, saj so denimo povojne izvensodne pomore na Slovenskem izvajali tajna policija in njeni oddelki – včasih tudi posebni vojaški oddelki, nalogodajalec oziroma ukazovalec pa je bil vrh partije in tajne policije. Država je bila zgolj polje oziroma sredstvo (in z njim vsi državljani) za izvajanje totalitarne oblasti. Posameznik se je

moral v takšnem okolju tej piramidi totalitarno podrediti, saj si je prisvajala popoln nadzor nad vsemi možnimi porami njegovega življenja. Sistem je lahko arbitrarno in vsak čas posegal v življenje posameznika, če je ta zgolj domnevno ali pa dejansko ogrožal totalitarno oblast partije. To avtor prepričljivo prikaže tudi na primeru Kocbeka v Sloveniji in Röhma v Nemčiji – podobno je bilo v Sovjetski zvezi, na Kitajskem ali v drugih sistemih. Totalitarni oblastniki so izrabljali obveščevalno-varnostno dejavnost za vzdrževanje svoje vodilne vloge v družbi. Etična načela so po svojih razlagah prirejali kot pomoč za zaščito svoje avtoritarne družbenopolitične vloge. Posledice ostajajo v tranziciji. Temu se pridružujejo sodobni teroristični in globalni gospodarski izzivi, ki tudi obveščevalno-varnostno dejavnost postavljajo pred zahtevne naloge. Kljub tem izzivom je v sodobnih strateško izzivalnih okoliščinah v smislu teorije pravične vojne treba razvijati pogoje obveščevalno-varnostne dejavnosti, ki bo temeljila na pravični obveščevalno-varnostni teoriji. Njena osnovna premisa je spoštovanje in obramba človekovega dostojanstva in zaščita temeljnih človekovih pravic. Za to potrebujemo ustrezno etično osveščene delavce znotraj teh služb, ki pa so lahko le sestavni del širše etične družbe, v kateri vsi njeni podsistemi delujejo na etični pogon. Ker je ta dejavnost zelo zapletena, potrebuje ljudi, ki spoštujejo etični kodeks ter so pod ustreznim demokratičnim nadzorom pristojnih družbenih ustanov – parlamenta in civilne družbe. Oboje je v tranziciji v razvoju, zaradi globalnih izzivov pa pod vse večjimi skušnjavami ostrejšega delovanja ter nevarnostjo teptanja človekovega dostojanstva. To potrjujejo najnovejši mehanizmi v delovanju teh služb v ZDA in Evropi kot posledica izzivov svetovnega terorizma. Zato je nujna kritična etična presoja tovrstnega delovanja tudi v sodobnih demokratičnih družbah, posebej v kontekstu tranzicije in globalnih terorističnih, ekonomskih in finančnih izzivov sodobne družbe. Toliko bolj nujno je torej, da v sodobnih političnih skupnostih gradimo vse dejavnosti in temu primerno urejemo službe v smeri spoštovanja etična načel. Kakor poudarja avtor, imajo pri tem vse večji pomen in nalogo tudi religije in seveda krščansko teološko izročilo.

Janez Juhant